

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.48>

ПОЯЄНЦЕ І ІСТОТА ДОВОДУ АДМИСТРАЦЫЈНО-САДОВОГО: АСПЕКТЫ ПРОЦЕСОВЕ

Petro Havaleshko

Судзя Троіцкага Саду Рэјонавага Обвуду Луганскага (Троіцке, Украіна)

ORCID ID: 0000-0001-5903-6321

havaleshko13@ukr.net

Adnotacja. W artykule zbadano dowód administracyjno-sądowy, określono jego cechy proceduralne. Należy zauważyć, że w administracyjnym postępowaniu sądowym fakty są kluczowe i ważne dla zwykłego egzekwowania prawa. Dlatego, aby określić treść i zakres pojęcia dowodu administracyjno-sądowego, należy najpierw zrozumieć naturę i funkcjonalny cel faktów ustalonych podczas weryfikacji dowodów.

Stwierdzono, że fakt postrzegany jako zdarzenie nie jest w stanie funkcjonować jako środek poznania. Nie można go zbierać, przechowywać ani bezpośrednio badać. I można operować tylko świadomymi wiadomościami (informacjami). W konsekwencji można postawić hipotezę, że dowody są obrazami odbitych faktów obiektywnej rzeczywistości. Tak więc, aby informacje o faktach nieoobojętnych prawu można było uznać za dowody, muszą one mieć formę proceduralną (dowody pisemne, ekspertyzy, zeznania świadków itp.).

Słowa kluczowe: dowody, udowadnianie, postępowanie administracyjne, postępowanie sądowe, prawo procesowe, fakty, poznanie faktów.

CONCEPT AND ESSENCE OF ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROVING: PROCEDURAL ASPECTS

Petro Havaleshko

Judge at Troitskyi District Court of Luhansk oblast (Troitske, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-5903-6321

havaleshko13@ukr.net

Abstract. The article studies administrative court proving and defines its procedural characteristics. It is emphasized that the facts are of decisive importance in administrative litigation and are significant for ordinary judicial enforcement. Thus, in order to determine the content and scope of the concept of administrative and judicial proving, it is necessary, first of all, to gain an insight into the nature and functional purpose of the facts established during the verification of evidence.

The author concludes that the fact regarded as an event cannot function as a means of knowledge. It cannot be collected, stored and directly examined. One can use only conscious messages (information). As a result, it is possible to hypothesize that the evidence is an image of rendered facts of objective reality. Therefore, in order for findings about legally relevant facts to be considered evidence, they must have a procedural form (written evidence, expert opinions, witness statements, etc.).

Key words: evidence, proving, administrative proceedings, judicial proceedings, procedural law, facts, knowledge of facts.

ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-СУДОВОГО ДОКАЗУВАННЯ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Петро Гавалешко

Суддя Троїцького районного суду Луганської області (Троїцьке, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-5903-6321

havaleshko13@ukr.net

Анотація. У статті досліджено адміністративно-судове доказування, визначено його процесуальні характеристики. Наголошено, що в адміністративному судовому процесі факти мають вирішальне значення та є важливі для звичайного судового правозастосування. Тому для визначення змісту й обсягу поняття адміністративно-судового доказування потрібно, по-перше, зрозуміти природу і функціональне призначення фактів, що встановлюються при перевірці доказів.

Зроблено висновок, що факт, який сприймається як подія, не спроможний функціонувати як засіб пізнання. Його не можна зібрати, зберігати і безпосередньо досліджувати. А оперувати можна тільки усвідомленими повідомленнями (інформацією). Як наслідок, можна висунути гіпотезу про те, що докази є образами відбитих фактів об'єктивної дійсності. Отже, щоб відомості про небайдужі праву факти вважалися доказами, вони мають бути наділені процесуальною формою (письмові докази, експертні висновки, свідчення свідків тощо).

Ключові слова: докази, доказування, адміністративний процес, судовий процес, процесуальне право, факти, пізнання фактів.

Намагаючись підкреслити виняткову важливість доказових правил для процесу відправлення правосуддя, відомий британський юрист Вільям Блекстон у своїй праці «Коментарі до англійських законів» зазначав, що «на понад сотню тяжб, що виникають через спірні факти, припадає одна тяжба, що є наслідком сумнівів у питаннях права» (цит. за: (Langbein, 1996: 1168)). Це спостереження, зроблене понад два століття тому щодо англійського правопорядку, здається, не втрачає своєї актуальності і в сучасних умовах та добре пояснює, чому видатний англійський філософ і правознавець Джеремі Бентам був схильний ототожнювати мистецтво судочинства з «мистецтвом користуватися доказами» (Бентам, 1876: 2). Справді, відмінною рисою будь-якого судового розгляду виступає те, що суддя в момент порушення справи, як правило, перебуває в стані невизначеності щодо дійсних обставин конкретних спорів (Clermont, 2013: 3), і для винесення законного й обґрунтованого судового акту він змушений займатися відтворенням і реконструюванням минулих подій і фактів, які характеризують суть спірних правовідносин і мають значення для правильного вирішення справи. По суті, саме ця обставина дозволила інституту доказування і доказів зайняти особливе, центральне місце в системі процесуального права.

Водночас є достатньо підстав вважати, що оцінки Блекстона і Бентама не були б настільки однозначними, якби вони брали до уваги такий специфічний вид судової діяльності як адміністративний контроль. Набувши поширення на юридичній «карті світу» у ХХ ст., інститут судового контролю не лише змінив традиційні уявлення про природу правосуддя та роль судів у суспільстві, а й розмив чітку грань, яка послідовно проводилася в процесуальній науці між питаннями факту і питаннями права. Зокрема, в англо-американському доказовому праві подібний поділ історично здійснювався радше за функціональним принципом, аніж за змістовним, оскільки ця дихотомія служила орієнтиром для поділу праці між суддями, до обов'язків яких входило вирішення питань права, і присяжними засідателями, які встановлювали факти. Мабуть, зокрема, і з цієї причини в континентальній правовій традиції, де саме професійний суддя одночасно вирішував і питання права, і факт, ґрунтовно напрацьовано й теоретичну модель правозастосування.

З'ясувалося, що підстави їх відмінності, які використовуються в контексті адміністративного процесу, не зовсім придатні для судового процесу, під час якого встановлення фактів здійснюється головно не для їхньої подальшої юридичної оцінки (правової кваліфікації) шляхом знаходження застосовної до спірної ситуації норми права за правилами дедукції. Як неважко здогадатися, за своїм змістом такі факти тісно пов'язані з питаннями права, але до них не зводяться, а тому й підлягають доказуванню. З огляду на це, представник американської школи критичних правових досліджень Д. Кеннеді, пропонуючи свою типологію правових аргументів, відразу застерігає, що вона побудована без урахування ситуацій, коли правова суперечка «може бути задовільно вирішена через дедуктивне застосування правила або за допомогою посилання до прецеденту, що має обов'язкову силу», однак застосовна до ситуацій, коли в системі чинного правового регулювання є «прогалини, протиріччя та двозначності» (Kennedy, 1994: 319).

Отже, в адміністративному судовому процесі факти мають вирішальне значення та є важливі для звичайного судового правозастосування. Тому для визначення змісту й обсягу поняття адміністративно-судового доказування потрібно, по-перше, зрозуміти природу і функціональне призначення фактів, що встановлюються при перевірці доказів.

Теорія судових доказувань формувалася і розвивалася переважно в контексті судових процесів, які мають правозастосовну природу (насамперед цивільного та кримінального процесів) та за своїми характеристиками відповідають традиційній моделі правосуддя, тоді як адміністративний судовий процес має низку ознак, що дозволяють зарахувати його до суспільно-правової моделі правосуддя (Chayes, 1996: 1281).

При цьому у традиційній моделі правосуддя, зокрема й адміністративного, структура осіб, які беруть участь у справі, є біполярною; доказування скеровано на встановлення фактів і переважно має ретроспективний характер; судові рішення зумовлює правові наслідки тільки для осіб, які беруть участь у справі (Блауга, 2018: 1282–1283). А в суспільно-правовій моделі правосуддя склад сторін вже має багатополарний характер, доказова діяльність не обмежується ретроспективою й охоплює головно встановлення фактів-станів та подій, щодо настання яких у майбутньому є висока вірогідність, а об'єктом доказування виступають узагальнені (генералізовані) факти, що виходять за межі конкретного спору, і ті, які набувають властивості відносності в аналогічних судових справах, ініційованих іншими суб'єктами права; судові рішення впливає не тільки на права й обов'язки осіб, які беруть участь у справі, але й здатне змінювати зміст правового статусу широкого кола суб'єктів, не залучених до судового процесу (Перепелюк, 2004: 102). У цьому сенсі для визначення ознак судового доказування потрібно зміст доказової діяльності, що здійснюється в рамках судових процесів, які мають правозастосовну природу, зіставити з особливостями адміністративного контролю.

Оскільки в понятійному складі юриспруденції поняття доказування з'явилося «в процесі професійного осмислення юридичної практики та її наукової рефлексії», воно є органічним поняттям, що не збігається за своїм обсягом і змістом з поняттями з інших галузей знань, які також прийнято позначати терміном «доказування». Наприклад, якщо в логіці під доказуванням розуміють «встановлення істинності одного судження за допомогою інших, уже відомих положень, суджень, прийнятих за справжні», шляхом демонстрації (виявлення та обґрунтування зв'язку між тезою і доказом), то доказування в юриспруденції (процесуальне доказування) являє собою опосередковану форму пізнання, здійснювану за допомогою процесуальних дій і спрямовану на встановлення наявності або відсутності фактів, що мають значення для вирішення справи.

Проте в сучасних юридичних дослідженнях методологічна вимога про необхідність забезпечення понятійної автономності дотримується, на жаль, не завжди, внаслідок чого з'являються не зовсім точні

дослідницькі судження. Наприклад, термін «доказування» вживається не в юридичному сенсі у твердженнях про те, що в «адміністративному процесі завжди саме право, а якщо точніше, його зміст (як правових норм оспорюваного акта, так і правових норм, що містяться в акті на предмет відповідності якому проводиться нормоконтроль) стає своєрідним предметом доказування» і «логічні міркування суб'єктів, які беруть участь у справі, що складають їх правові позиції, є основними засобами доказування у справі, на відміну від процесу цивільного» (Но, 2015: 204–228).

У теорії судових доказів під засобом доказування розуміють процесуальну форму доказу, тобто джерело отримання відомостей про факти (наприклад, показання свідків, письмові або речові докази тощо), а ключовою особливістю процесуального доказування є те, що воно, за визначенням, пов'язане з оперуванням фактами (Но, 2015: 204–228). З огляду на дію принципу «суд знає право» (лат. – *iura novit curia*), до предмета судового доказування питання права не входять, оскільки презюмується, що нормативні положення заздалегідь оприлюднені і доведені до загального відома, а тому немає практичної необхідності у встановленні їх дійсної наявності. Однак цей правовий принцип традиційно не поширюється на зміст іноземного права, оскільки вважається, що суддя не зобов'язаний докладно знати іноземне правове регулювання. Тому в судовому процесі іноземне право, яке підлягає застосуванню, потрібно доводити (Zimmermann, 2006: 52–53).

Отже, важливою ознакою процесуального доказування є те, що його об'єктом виступають саме факти. Відтак доказова діяльність в адміністративному процесі спрямована на пізнання фактів, а тому «ядром» процесуального доведення виступає саме «пізнавальний елемент». Водночас важливо зробити дві ремарки. З одного боку, процесуальне доведення не варто розглядати суто в епістемологічній площині, оскільки воно складається з низки організаційно-технічних елементів, які, строго кажучи, позбавлені будь-якої гносеологічної складової (наприклад, коли йдеться про витребування доказів, їх представлення, вилучення тощо). З іншого боку, процесуальне доказування не рівнозначне судовому пізнанню фактів, оскільки можна навести приклади, коли обставини, що мають важливе значення для вирішення спору, можуть бути встановлені без доказів (наприклад, загальновідомі факти).

Ще однією важливою ознакою судового доказування є те, що воно завжди здійснюється у формі процесуальних дій, що сприяє виявленню істини і застерігає від можливої омани, помилок. Проте це не єдине призначення процесуальної форми. Процесуальна форма покликана не просто забезпечувати достовірне встановлення фактів, які мають важливе значення для справи, а також гарантувати справедливий механізм судового розгляду. Про це наочно свідчить: (1) наявність, наприклад, спеціальних правил розподілу тягара доказування; (2) надання привілеїв та імунітетів; (3) звуження або розширення доказових каналів шляхом закріплення спеціальних вимог щодо допустимості доказів (коли певні факти потрібно підтверджувати конкретними видами доказів та засобами доказування); (4) можливість вилучати докази (навіть відносні та достовірні, але отримані з порушенням закону тощо). У цьому плані американське доказове право йде ще далі, дозволяючи суду вилучати навіть докази, отримані без порушення закону, якщо «їх доказова цінність суттєво переважається ризиком несправедливого упередження, внесення плутанини в розглянуті питання, введення присяжних в оману... чи марного накопичення доказів» (Naack, 2014: 41)). Інакше кажучи, якщо в інших сферах людської діяльності фактичні дані становлять цінність *per se*, часом незалежно від способу їх отримання, то право не ставить за мету отримати відомості про факти, що шукаються, за будь-яку ціну. Правосуддю важлива справедливість, іноді навіть на шкоду пізнавальному процесу та достовірній реконструкції дійсних обставин конкретних суперечок. Отже, істина у правосудній площині є *sui generis*.

Для того щоб краще усвідомити сутність судового доказування, важливо не просто визначити його мету і суб'єктний склад, а й пропустити їх крізь призму принципу змагальності. Річ у тому, що процес трансформації традиційної моделі суду на суспільно-правову потребує серйозного переосмислення ціннісних підстав правосудної діяльності загалом та змісту зазначеного принципу зокрема.

У контексті судових процесів, що мають правозастосовну природу, принцип змагальності означає, що суд повинен виступати як пасивний (неупереджений) і незалежний арбітр (Freer, 2006: 5–6), який не займається збиранням доказів і виносить рішення на основі того доказового матеріалу, який був сформований сторонами. Цей принцип, виступаючи на противагу інквізиційним (розшуковим) засадам судового розгляду, акцентує увагу на самій процесуальній боротьбі, яка – з урахуванням юридичної зацікавленості сторін у результаті справи – сприймається як «найбільш надійний спосіб встановлення істини» (Gorod, 2011: 3). На відміну від інквізиційного правосуддя, основною метою якого є встановлення об'єктивної істини, тобто коли твердження про факти відповідають дійсності, змагальне правосуддя обмежується формальною (юридичною) істиною, яка завжди може корелюватися з реальністю. З огляду на дію принципу об'єктивної істини, суд «повинен вжити всіх заходів до достовірного встановлення всіх обставин справи та правовідносин, від яких залежить винесення законного та обґрунтованого рішення суду». При цьому, вказуючи на недоліки суто змагального процесу, дослідники зазначають, що «якби суд став... помилково визнавати дійсні факти неіснуючими, а факти вигадані дійсними, і застосовувати до них потім правила закону з усією точністю, така комедія правосуддя вказувала б на глибоке псування його і була б страшним лихом для народу». Ситуація така стає можливою завдяки тому, що сторони, повністю контролюючи процес формування доказового матеріалу (Damaska, 1997: 74), отримують можливість розпоряджатися обставинами справи. До слова, у цивільному процесі США взагалі не потрібно доводити факти, яких не заперечують сторони. Більше того, американські суди, здійснюючи правосуддя у цивільних справах, всіляко вітають укладання сторонами угод про фактичні обставини справи (*stipulation*) для спрощення судового розгляду (Eades, 2008: 29). У навчальних курсах

з доказового права як хрестоматійний приклад, що ілюструє сутність принципу змагальності, часто наводиться діалог між баристером і суддею в англійському суді. Помічаючи явні суперечності між свідченнями свідків, засмучений суддя цікавиться в баристера, чи прозвучить у процесі правда. На що отримує спокійну відповідь: «Ні, мій пане, тільки докази» (Huff, 2004: 114).

Однак наскільки коректно поширювати принцип змагальності в зазначеному доказовому аспекті на адміністративний судовий процес? Особливо якщо мати на увазі, що ідея про пасивне (нейтральне) становище суду основана на тому, що саме особи, які сперечаються, найкраще обізнані з обставинами конфлікту, що виник між ними (Шкарупа, 1995: 34). Вважається, що оскільки докази, які підтверджують або спростовують існування спірних юридичних фактів (поодинокі факти), перебувають, як правило, у розпорядженні сторін (в адміністративному процесі доказом, наприклад, можуть виступати будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи; у кримінальному процесі доказом скоєння злочину – матеріали, зібрані за результатами попереднього розслідування тощо), оскільки суд у разі самостійного збирання доказів, по суті, починає підміняти інших учасників процесу та виконувати процесуальні дії, не сумісні з функцією вирішення справи. При цьому, якщо суддя бере активну участь у формуванні доказової бази справи, він «приходить до рішення надто рано і, свідомо чи несвідомо, перестає шукати докази чи аргументи, які суперечать його висновкам» (Sward, 1989: 312). А це створює ризик втрати ним об'єктивності та неупередженості, а також сприяє виникненню ситуацій, коли суд змушений перевіряти власні висновки.

З урахуванням викладеного, під адміністративно-судовим доказом потрібно розуміти врегульовану нормами права сукупність процесуальних дій, що здійснюються судом, особами, які беруть участь у справі, і невизначеним колом зацікавлених (у широкому сенсі слова) суб'єктів, спрямованих на достовірне встановлення обставин минулого, фактів станів та подій, які можуть настати в майбутньому, для вирішення питань, які є предметом доказування в адміністративній справі.

У вітчизняній доктрині процесуального права пропонується вузьке та широке розуміння предмета доказування. У вузькому значенні предмет доказування охоплює «обставини, що становлять підставу вимог та заперечень сторін», тобто факти, що мають виключно матеріально-правове значення. У широкому значенні предмет доказування позначає сукупність усіх фактів та пов'язаних з ними обставин, які потрібно встановити для правильного вирішення справи, зокрема обставини процесуального характеру. Друга позиція видається більш виправданою. Як справедливо зазначають дослідники, «якщо критерієм включення тих чи інших фактів до предмета доказування є їх значущість для вирішення... справи..., то навряд чи варто заперечувати важливість процесуальних фактів» (Умнова, 2007: 9).

В адміністративному судовому процесі часто недоведеність саме обставин процесуального характеру стає перешкодою для розгляду справи по суті. Наприклад, якщо заявник не наведе доказів, то суд винесе ухвалу про відмову у прийнятті скарги до розгляду. Разом з тим, якщо знову спрямована скарга того ж заявника буде доповнена вказівкою на застосування норми іншими судами та підтверджена більш актуальними судовими актами, то відмовна ухвала не стане перешкодою для прийняття звернення до провадження і навіть винесення постанови.

При визначенні змісту предмета адміністративно-судового доказування потрібно враховувати, що судова діяльність може здійснюватися за матеріальними й формальними критеріями. У зв'язку із цим у предметі доказування треба розрізняти змістовні та процедурні факти. При цьому, не підлягають розгляду правові вимоги особи, якщо оспорювані нормативні положення заторкують її фактичне та правове становище. Подібні вимоги спрямовані на уникнення передчасних та спекулятивних суперечок, що мають значення для судового розгляду (ripeness). Крім того, американський суд не має права вирішувати питання по суті, якщо на момент винесення підсумкового судового акта особа, що ініціювала судову перевірку, втратила інтерес до результату справи (mootness) (Sedler, 2014: 68; Galloway, 1990: 911).

Акцент на процесуальній складовій доказів простежується у визначенні відомого англійського правознавця Дж. Тейлора, який під доказами пропонував розуміти «всі правові засоби, відкидаючи просту аргументацію, які доводять чи спростовують факт, істинність якого підлягає судовому дослідженню» (цит. за: (Sedler, 2014: 554)). У цьому розумінні основна функція доказового права полягає у визначенні того, хто і в якому порядку має надавати фактичні дані, щоб вони були придатні для використання суб'єктами процесуальної діяльності, відповідальними за вирішення питань факту (trier of fact) (Уолкер, 1980: 312).

На подібні міркування натрапляємо і у вітчизняній процесуальній науці. Наприклад, якщо проаналізувати юридичну літературу, можна виявити, що наші процесуалісти також акцентували увагу на характеристиках об'єкта юридичного доказування. Зокрема, доказ, – відзначають вчені, – «усе, що переконує наш розум в істинності чи хибності якогось факту» (Матвійчук, 2008: 416). Так само міркують інші дослідники, зазначаючи, що як докази виступають «ті дані, які сторона представляє суду з метою переконати його в істинності факту» (Нечитайло, 2010: 127).

Розкриваючи процесуальний аспект юридичного доказування, вчені зазначають, що «у доказі слід розрізняти два елементи: відомості про існуванні факту та джерело, з якого це зведення виходить» (Бентам, 1876: 44). Існування факту підтверджується, власне, зведенням, яке про нього додається. Останнє можна назвати тому основою доказу, а джерело, з якого воно видобувається, – засобом доказу (Нечитайло, 2010: 127). Отже, щоб відомості про небайдужі праву факти вважалися доказами, вони мають

бути наділені процесуальною формою (письмові докази, експертні висновки, свідчення свідків тощо) (Мельник, 2010: 76).

Таким чином, можна зробити висновок, що факт, який сприймається як подія, не спроможний функціонувати як засіб пізнання. Його не можна зібрати, зберігати і безпосередньо досліджувати. А оперувати можна тільки усвідомленими повідомленнями (інформацією). Як наслідок, можна висунути гіпотезу про те, що докази є образами відбитих фактів об'єктивної дійсності.

Не вдаючись у цю наукову дискусію, лише зазначимо, що уявлення про судові докази як про відомості про пошукові факти, які мають бути представлені до уваги суду за допомогою передбачених законом засобів доказу, набуло широкого поширення в процесуальній літературі та, на думку сучасних дослідників, дозволяє забезпечити єдність змісту та процесуальної форми. Хоча можна було б відразу ж заперечити, вказавши на те, що уявлення про юридичні докази лише як «образи відбитих фактів» призводить, по суті, до заперечення можливості доведення обставин, які можуть бути в майбутньому, бо готових відомостей про майбутні події немає в природі. Прийдешнє ж можна визначити лише на ймовірнісній основі, через зіставлення вже відомих фактів з невідомими, але шуканими (майбутніми) фактами.

Список використаних джерел:

- Langbein J. H. Historical Foundations of the Law of Evidence: A View from the Ryder Sources. *Columbia Law Review*. 1996. Vol. 96, no. 5. P. 1168–1202.
- Бентам И. Трактат о судебных доказательствах: пер. с фр. Киев : Типография М. П. Фрица, 1876.
- Clermont K. M. Standards of Decision in Law: Psychological and Logical Bases for the Standard of Proof, Here and Abroad. Durham, North Carolina : Carolina Academic Press, 2013.
- Kennedy D. A Semiotics of Legal Argument. *Collected Courses of the Academy of European Law*. 1994. Vol. 3, book 2. P. 309–365.
- Chayes A. The Role of the Judge in Public Law Litigation. *Harvard Law Review*. 1976. Vol. 89, no. 7. P. 1281–1316.
- Докази та доказування у кримінальному провадженні : навч. посіб. / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
- Перепелюк В. І. Адміністративний процес. Загальна частина : навч. посіб. 2-ге вид., змін. і допов. Київ : Центр навч. л-ри, 2004. 368 с.
- Ho N. L. The Legal Concept of Evidence. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2015. Winter. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/evidence-legal/> (viewed on 02.08.2022).
- The Oxford Handbook of Comparative Law / ed. by M. Reimann, R. Zimmermann. Oxford : Oxford Univ. Press, 2006.
- Haack S. Evidence Matters: Science, Proof, and Truth in the Law. New York : Cambridge Univ. Press, 2014.
- Freer R. D. Introduction to Civil Procedure. New York, NY : Aspen Publishers, 2006.
- Gorod B. J. The Adversarial Myth: Appellate Court Extra-Record Factfinding. *Duke Law Journal*. 2011. Vol. 61, no. 1. P. 1–79.
- Damaska M. R. Evidence Law Adrift. New Haven-London : Yale Univ. Press, 1997.
- Eades R. W. Mastering Evidence. Durham, NC : Carolina Academic Press, 2008.
- Huff C. R. Wrongful Convictions: The American Experience. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*. 2004. Vol. 46, no. 2. P. 107–120.
- Шкарупа В. К. Доказування та докази в адміністративно-примусовій діяльності органів внутрішніх справ (міліції) : монографія. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 163 с.
- Sward E. E. Values, Ideology, and the Evolution of the Adversary system. *Indiana Law Journal*. 1989. Vol. 64, no. 2. P. 301–355.
- Умнова О. Дослідження та оцінка доказів в адміністративному судочинстві. *Юридичний вісник України*. 2007. № 47.
- Sedler R. A. Constitutional Law in the United States. 2nd rev. ed. Den Haag: Kluwer Law International, 2014. P. 68–77.
- Galloway R. W. Basic Justiciability Analysis. *Santa Clara Law Review*. 1990. Vol. 30. P. 911–934.
- Уолкер Р. Английская судебная система: пер. с англ. Москва : Юрид. лит., 1980. 631 с.
- Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України: у 2 т. / [за заг. ред. В. К. Матвійчука; В. К. Матвійчук, І. О. Хар]. Вид. 2, змін. та допов. Київ : Алерта; КНТ, 2008. 787 с.
- Нечитайло О. М. Забезпечення доказів в адміністративному судочинстві України. *Право і Безпека*. 2010. № 3. С. 127–130.
- Мельник М. Засоби, джерела доказування в адміністративному судочинстві України: поняття та особливості. *Віче*. 2010. URL: <http://www.viche.info/journal/2157> (дата звернення: 03.08.2022).

References:

- Langbein, J. H. (1996). Historical Foundations of the Law of Evidence: A View from the Ryder Sources. *Columbia Law Review*, 96, 5. [in English]
- Bentham, I. (1876). *Traktat o sudеbnyh dokazatel'stvah*: per. s fr. Kiev : Tipografija M. P. Frica. [in Russian]
- Clermont, K. M. (2013). Standards of Decision in Law: Psychological and Logical Bases for the Standard of Proof, Here and Abroad. Durham, North Carolina : Carolina Academic Press. [in English]
- Kennedy, D. (1994). A Semiotics of Legal Argument. *Collected Courses of the Academy of European Law*, 3, 2. [in English]
- Chayes, A. (1976). The Role of the Judge in Public Law Litigation. *Harvard Law Review*, 89, 7. [in English]

6. Blahuta, R. I., Hutsuliak, Yu. V., Dufeniuk, O. M. ta in. (2018). Dokazy ta dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni [Evidence and proof in criminal proceedings] : navch. posib. Lviv : LvDUVS. [in Ukrainian]
7. Perepeliuk, V. I. (2004). Administratyvnyi protses. Zahalna chastyna : navch. posib. 2-he vyd., zmin. i dopov. Kyiv : Tsentr navch. l-ry. [in Ukrainian]
8. Ho, H. L. (2015). The Legal Concept of Evidence. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, winter. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/evidence-legal/> [in English]
9. Reimann, M., Zimmermann, R. (red.) (2006). *The Oxford Handbook of Comparative Law*. Oxford Univ. Press, 2006. [in English]
10. Haack, S. (2014). *Evidence Matters: Science, Proof, and Truth in the Law*. New York : Cambridge Univ. Press. [in English]
11. Freer, R. D. (2006). *Introduction to Civil Procedure*. New York, NY : Aspen Publishers. [in English]
12. Gorod, B. J. (2011). The Adversarial Myth: Appellate Court Extra-Record Factfinding. *Duke Law Journal*, 61, 1. [in English]
13. Damaska, M. R. (1997). *Evidence Law Adrift*. New Haven-London : Yale Univ. Press. [in English]
14. Eades, R. W. (2008). *Mastering Evidence*. Durham, NC : Carolina Academic Press. [in English]
15. Huff, C. R. (2004). Wrongful Convictions: The American Experience. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 46, 2. [in English]
16. Shkarupa, V. K. (1995). Dokazuvannia ta dokazy v administratyvno-prymusovii diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav (militsii) : monohrafiia. Kyiv : Ukr. akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian]
17. Sward, E. E. (1989). Values, Ideology, and the Evolution of the Adversary system. *Indiana Law Journal*, 64, 2. [in English]
18. Umnova, O. (2007). Doslidzhennia ta otsinka dokaziv v administratyvnomu sudochynstvi. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, 47. [in Ukrainian]
19. Sedler, R. A. (2014). *Constitutional Law in the United States*. 2nd rev. ed. Den Haag : Kluwer Law International. [in English]
20. Galloway, R. W. (1990). Basic Justiciability Analysis. *Santa Clara Law Review*, 30. [in English]
21. Uolker, R. (1980). Anglijskaja sudebnaja sistema: per. s angl. Moskva : Jurid. lit. [in Russian]
22. Matviichuk, V. K. (red.) (2008). Naukovo-praktychnyi komentar do Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: u 2 t. / V. K. Matviichuk, I. O. Khar. Vyd. 2, zmin. ta dopov. Kyiv : Alerta; KNT. [in Ukrainian]
23. Nechytailo, O. M. (2010). Zabezpechennia dokaziv v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy. *Pravo i Bezpeka*, 3. [in Ukrainian]
24. Melnyk, M. (2010). Zasoby, dzherela dokazuvannia v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy: poniattia ta osoblyvosti. *Viche*. URL: <http://www.viche.info/journal/2157> [in Ukrainian]